

A.TH. VAN DEURSEN

Willem van Oranje

Een biografisch portret

2016 Uitgeverij Bert Bakker Amsterdam

Jan 14 ∞ Maria van Loon					
Engelbert 11 1451-1504	Jan v ∞ Elizabeth van Hessen 1455-1516 graaf van Nassau-Dillenburg				
	Willem de Rijke ∞ (2) Juliana van Stolberg 1487-1559 graaf van Nassau-Dillenburg				
Hendrik 111 1483-1538	∞ (1) Françoise van Savoye				
	∞ (2) Claudia van Chalon				
	∞ (3) Mencie de Mendoza				
—					
(2) René van Chalon 1519-1544					
(2) Willem de Zwijger 1533-1584	(2) Jan de Oude 1535-1606 drie huwelijken		(2) Lodewijk 1538-1574	(2) Adolf 1540-1568	(2) Hendrik 1550-1574
	(2) Anna van Buren				
	∞ (2) Anna van Saksen				
	∞ (3) Charlotte de Bourbon				
—					
(1) Maria 1556-1616 ∞ Filips, graaf van Hohenlohe	(4) Louise de Coligny				
(1) Filips Willem 1554-1618 ∞ Eleonora de Bourbon	(4) Frederik Hendrik 1584-1647 ∞ Amalia van Solms				
	(3) Emilia 11 Antwerpiana 1581-1657 ∞ Frederik Casimir, hertog van Landsberg				
	(3) Charlotte Brabantina 1580-1631 ∞ Claude, hertog van Trémoille en Thouars				
	(3) Charlotte Flandrina 1579-1640 abdis te Poitiers				
(2) Anna 1563-1588 ∞ Willem Lodewijk van Nassau	(3) Catharina Belgica 1578-1648 ∞ Filips Lodewijk 11 van Hanau				
	(3) Elizabeth 1577-1642 ∞ Hendrik, hertog van Bouillon				
	(3) Louisa-Juliana 1576-1644 ∞ Frederik 14 van de Palts				
	(2) Emilia 1 1569-1629 ∞ Emanuel, prins van Portugal				
(1) Maurits 1567-1625	(2) Anna 1563-1588 ∞ Willem Lodewijk van Nassau				

Willem I, prins van Oranje, door Adriaen Thomasz. Key

Willem van Oranje

VORMENDE INVLOEDEN 1533-1555

Nederland is vol van Willem de Zwijgerlanen. Zo houden we de herinnering vast aan een man die welsprekend was in het openbaar, welbespraakt in gezelschap. Maar de naam leeft nog voort, en dat is al veel. In de geschiedenis zijn weinig dingen voor altijd zeker. Wie gister nog beroemd was, kan morgen verguisd zijn. Doch Oranje lijkt een van die zeldzame uitzonderingen die vaag bekend blijft, zelfs aan degenen die de rug vierkant naar het verleden hebben gekeerd. Een naam alleen echter is niet genoeg, vooral niet wanneer die zo dikwijls vervangen wordt door een even kwalijk als zonderling gekozen bijnaam. We moeten proberen de man zelf wat nader te komen.

Daarvoor is dit boek bedoeld. De persoon staat geheel in het middelpunt. Het gaat om een biografische schets, niet om een tijdsbeeld. Willem van Oranje leefde in de zestiende eeuw. Daar zullen wij hem dus ook moeten zoeken, want uitsluitend tegen die achtergrond tekent zijn gestalte zich helder af. De omstandigheden van de tijd vormen het noodzakelijke decor, maar meer zullen ze hier niet zijn. De prins van Oranje is ons enige onderwerp. Wat zich rondom hem afspeelt krijgt slechts aandacht en toelichting in zover het noodzakelijk is voor de kennis van Oranjes levensgang.

In de meeste gevallen kan dat gebeuren op de plaats in het verhaal, waar recht begrip die bijzondere kennis onmiddellijk vereist. Een brede historische inleiding past in zo'n opzet niet. Maar evenmin kunnen we eenvoudigweg beginnen met de mededeling dat Willem van Oranje donderdag 24 april 1533 op de Dillenburg is geboren. Dan ontlopen we immers toch de vraag niet: hoe zag de wereld er dan uit in die aprilmaand van 1533?

Daarmee zijn we volop in de zestiende eeuw. Wat hield de mensen in en om 1533 bezig? Hadden we het hun kunnen vragen, dan zouden ze één ding steeds weer genoemd hebben, en ons verhaal zal ook dui-

delijk moeten maken waarom dat zo was. Het brandende probleem van de zestiende eeuw was de crisis van de christelijke Kerk. Door het optreden van Maarten Luther en andere hervormers voltrok zich de scheiding tussen katholiek en protestant. De eeuwenoude eenheid van de westerse christelijke Kerk werd gebroken.

Definitief, zeggen we nu. Maar dat is wijsheid achteraf. De zestiende-eeuwer wilde haar nog niet aanvaarden. Hij wilde de eenheid van geloof herstellen, als het moest ook met dwang. Zo werd de zestiende eeuw het tijdvak van de geloofsvervolgung en de godsdienstoorlogen.

Voor onze tijd heeft dat dikwijls iets raadselachtigs, want de moderne mens ziet het belang van godsdienstige keuzen doorgaans niet meer in. Maar één ding weet hij toch wel uit zijn eigen omgang met de actualiteit. Hij ziet nog altijd dat in tal van landen godsdienst en natie nauw met elkaar verbonden zijn. In de zestiende eeuw kunnen we een overeenkomstig patroon herkennen.

Niet hetzelfde, want het begrip 'natie' had voor de zestiende-eeuwers veel minder betekenis. Een staat was voor hen niet een levensgemeenschap waarvan alle leden dezelfde taal spraken en dezelfde cultuur deelden. Het verbindende principe van de staat was niet eenheid van taal, maar eenheid van heerschappij. Mensen behoorden met elkaar tot éénzelfde staat, omdat zij onderdanen waren van éénzelfde vorst. En welke verschillen er ook mochten bestaan tussen die onderdanen onderling, van hen werd verwacht dat ze aan die ene vorst trouw zouden zijn. Maar niemand hield trouw voor mogelijk als er geen eenheid van geloof bestond tussen de vorst en zijn onderdanen. Was de vorst katholiek, dan moesten zijn onderdanen het ook zijn. Koos hij voor de hervorming, dan gingen de onderdanen met hem mee.

Dat behoorde tot de vanzelfsprekendheden van het zestiende-eeuwse leven. Zo was het altijd geweest. Maar juist toen werd die onderlinge verbondenheid belangrijker dan ooit. In heel West-Europa proberen de koningen al in de vijftiende eeuw hun greep op het land te verstevigen. Waar dat lukte, ontstonden grote mogendheden: Spanje, Frankrijk en Engeland. Waar het niet lukte – zoals in Duitsland – of waar het niet geprobeerd werd – zoals in Italië – vormden zich ook geen staten die met gezag konden meespreken in de interna-

tionale politiek. Daarom geloofden vorsten ook dat ze op de goede weg waren als ze hun macht over het land vergrootten. Alleen een sterke staat kon de belangen van de vorst en zijn onderdanen naar behoren verdedigen. En sterke staten, zo meenden ze, kwamen alleen tot stand als alle macht zich concentreerde in het centrum.

Zo dachten zestiende-eeuwse vorsten. Zo handelde dus ook de man die in 1515 heer werd over een aantal Nederlandse provincies, en die in de geschiedenis bekendstaat als keizer Karel v. Hij was keizer van het Duitse Rijk, en over Spanje was hij bovendien nog koning. Maar ook van zijn Nederlandse provincies wilde hij een macht maken. Vlaanderen, Friesland, Overijssel, Henegouwen, ze hadden allemaal hun eigen geschiedenis. Maar nu moesten die zeventien Nederlandse gewesten samengroeien tot één geheel.

Zo'n eenwordingsproces moest beginnen van boven af. Aan de top van de samenleving waren de mensen te vinden die de provinciale kaders waren ontstegen: de hoogste ambtenaren, die in dienst stonden van de centrale regering in Brussel, en de hoogste edelen, wier bezittingen en belangen over al die gewesten gespreid waren. Zo'n hoge edelman was ook Willem van Oranje. Naar hem keren we nu terug.

Het eerste feit uit zijn leven kennen we al. Willem van Oranje is in 1533 als Willem van Nassau op de Dillenburg in Duitsland geboren. Hij heeft daar niet lang gewoond. Als hij van eenvoudige afkomst was geweest en bijvoorbeeld als ambachtsjongen naar de Nederlanden getrokken, dan hadden die eerste elf Duitse jaren misschien weinig zichtbare gevolgen gehad. Voor een jonge graaf was het anders. Een edelman behoorde door zijn geboorte tot een geslacht, een huis. Van dat huis droeg hij de naam en diende hij de belangen. Maakte hij carrière, dan profiteerde het huis mee. Liep het hem tegen, dan stond het huis hem bij. Zijn huwelijk ging de hele familie aan, zijn politieke keuzen werden in de familie overlegd en gewogen. Zo'n edelman is Willem van Oranje geweest. Ook voor hem gingen privébelang en familiebelang in elkaar op, en die bepaalden weer zijn kijk op publieke belangen. Op alle kritieke momenten van zijn leven zien we het huis Nassau achter hem staan, vooral zijn broers Lodewijk en Jan. Maar hoe aanzienlijker het huis, hoe sterker het gevoel van verwantschap. Aan de strijd tegen Spanje, die Willems levenstaak zal worden,

nemen later ook andere Duitse graven deel, zoals Nieuwenaar, Solms en Hohenlohe. Is het toeval dat al die geslachten aan het huis Nassau verzwagerd waren?

Dus toen Willem in 1544 erfgenaam werd van het prinsdom Orange, steeg ook het aanzien van het hele huis. Op zichzelf was het nietige vorstendom een schrale buit, al heeft Willem als weinigen de kunst verstaan te woekeren met zijn prinsentitel. De eigenlijke winst bestond uit de rijke erfgoederen in de Nederlanden. Vrij van schuld waren ze niet, en Willems altijd slordige omgang met geld en goed verstoorde ook later nog wel eens de verhouding tussen lasten en baten. Maar met zijn naam en bezit zou de erfgenaam een van de aanzienlijksten in de Zeventien Provinciën worden, aan het Brusselse hof van de man die toen de machtigste heerser van Europa was, keizer Karel v.

Zoveel eer kon de familie niet afwijzen. Eén offer moest ze zich echter getroosten. De Nassaus waren protestant. De zwakke structuur van het keizerrijk gaf elke vorst de mogelijkheid zijn eigen keus te maken, ook al was de keizer katholiek. Maar in de Nederlanden had Karel wel de werkelijke macht en daar stond hij niet toe dat zoveel rijkdom en eer in protestantse handen zouden vallen. Willems vader, Willem de Rijke, moest dus beloven dat zijn zoon zou overgaan naar de katholieke Kerk. Zelfs de band met de familie werd doorgesneden. Niet zijn eigen ouders, maar Nederlandse edelen zouden de voogdij voeren over de jonge prins. Willem de Rijke heeft die voorwaarden aanvaard. Zo was de scheiding beklonken tussen het Duitse, protestantse huis Nassau en het Nederlandse, katholieke huis Oranje. Niemand zal in ernst verwacht hebben dat die twee elkaar los zouden laten. Maar dat de ontwikkeling zou uitlopen op een Nederlands, protestants huis Oranje-Nassau, was juist wat al deze regelingen wilden voorkomen.

Willem van Oranje kreeg nu een Nederlandse katholieke opvoeding. Hij moest de landstalen leren, het Nederlands dus, maar vooral de Franse hoftaal, die hem tot voertuig van zijn gedachten werd en het Duits als eerste taal verdrong. Zeker even belangrijk waren de oude talen. Het Latijn was de hoofdingang tot alle hogere cultuur, en op de Dillenburg waren Willem natuurlijk de eerste beginselen daarom al bijgebracht. Maar aan het Brusselse hof met zijn sterk huma-

nistische inslag moet Latijn veel meer geweest zijn dan wat geleerde versiering. Latijn was de taal van de grootste geesten van de eeuw, Erasmus voorop. Aan Willem van Oranje kan die invloed niet voorbij zijn gegaan.

Hoe sterk en hoe diep die invloed was, weten we niet. Maar hij was er en kon niet zonder gevolgen blijven. Humanisme was er niet voor gemaakt een vrijblijvende kennismaking tot stand te brengen: een handvol Latijnse boeken lezen, ze dichtslaan en blijven die je tevoren was. Humanisme heeft een boodschap. Het houdt de mensen niet voor dat ze zwak en zondig zijn, in alles afhankelijk van Gods genade. De humanist is een redelijk wezen, dat zich door studie geschoold heeft tot de juiste keuze tussen goed en kwaad. Hij neemt zijn eigen beslissingen. Erasmus heeft zelf uitgelegd waarom hij katholiek bleef: 'Ik verdraag deze Kerk tot ik een betere zie.' De Kerk van Rome is gekeurd, en voorlopig nog juist in orde bevonden. Wie zo denkt kan zich katholiek noemen, maar het is hem niet in vlees en bloed gegaan. Hij kent de Kerk niet als bruid van Christus, als moeder van alle gelovigen. Nee, hij gelooft eigenlijk niet: hij oordeelt.

Wie zo zijn Kerk kiest in redelijkheid, zal zijn eigen voorkeur niet al te absoluut zien. Een redelijk mens heeft er begrip voor dat een ander niet al zijn conclusies onderschrijft. Wil die ander protestant worden, laat hem dan begaan. Zeker mag het geen reden zijn hem te bestraffen of te vervolgen, en zelfs naar de brandstapel te verwijzen om de loop die zijn gedachten hebben genomen. Gevaarlijk worden verkeerde ideeën pas, als ze voor zichzelf het alleenrecht opeisen en sturen in de richting van radicale, revolutionaire ommekeer. Zulke sekten bedreigen Kerk en Staat, en men mag ze niet de vrije hand laten. Maar iemand streng bestraffen enkel om wat hij denkt en gelooft, is de humanist vreemd. De weerslag van die opvattingen vinden we terug in de houding die toen en vooral later veel Nederlandse edelen aannamen tegenover de geloofsvervolging.

Zulke invloeden moet de jonge Oranje hebben ondergaan, zonder dat wij het voorlopig merken. 'In mijn jeugd aan het hof bekommerde ik mij weinig om de religie,' zei hij zelf later. Wie hem in deze jaren gadeslaat, vindt dat oordeel bevestigd. Godsdienst behoort voor de jonge prins tot de vanzelfsprekendheden van het leven, die weinig beslag leggen op zijn opzettelijke aandacht. Dat geloof een bron van

troost en kracht kan zijn, ligt nog buiten de persoonlijke ervaring van dit zondagskind. In de oudste brieven die we van hem kennen, schrijft Oranje Gods naam alleen neer in verbinding met zijn eigen wensen: 'Ik hoop dat wij met Gods hulp de Fransen zullen verslaan.' Of in een andere brief: 'Ik sta hoog in de gunst bij de landvoogdes, en ik bid de Schepper dat het zo mag blijven.' Andere ervaringen dan voorspoed kent hij niet. Zijn godsdienstige gevoelens verschillen nog weinig van het optimisme dat hem van nature eigen is en dat zich nog niet verdiept heeft tot godsvertrouwen, ook als alles tegenloopt.

Het ging Willem voor de wind, en hij wist het. De prins voerde grote staat en bekreunde zich niet om een duizend gulden meer of minder. Zijn eerste huwelijk met de rijke erfdochter Anna van Buren (1551) droeg verder tot zijn welstand bij. Bruid en bruidegom waren toen beiden pas achttien jaar oud, maar wisten al lang dat ze voor elkaar bestemd waren. Anna's vader was in 1548 gestorven met de wens dat zijn dochter met Willem zou trouwen. Het Brusselse hof moest wel enige aarzeling overwinnen. De oude graaf had niet de reputatie van een toegewijd katholiek, en bovendien hadden de Van Burens nogal wat Duitse verwanten. Zou een Spaanse vrouw de prins van Oranje niet beter geschikt maken voor de trouwe dienst die een vazal zijn heer verschuldigd was? De keizer heeft echter ten slotte toegegeven aan de aandrang van de Nassaus. Zo kwam het dan in 1551 tot dit verstandshuwelijk, dat beklonken was na wederzijds overleg tussen beide families. Stand en geld waren de pijlers waarop de echtelijke gemeenschap gebouwd zou worden. Daar zag de zestiende-eeuwer ook niets kwaads in. Hij erkende wel dat er in het huwelijk liefde moest zijn, maar liefde was in zijn ogen een gevolg van, niet een voorwaarde tot de huwelijkssluiting.

Waarschijnlijk is die stelling bevestigd in het echtelijk samenleven van Willem van Oranje en Anna van Buren op het oude Nassause kasteel te Breda. De prins heeft altijd graag met vrouwen verkeerdt en was allerm minst een platonisch minnaar. Hij was veel van huis en onderhield dus met zijn jonge en mooie vrouw een soort vakantiew huwelijk, dat zijn inschikkelijkheid niet op zware proef stelde. Elk kort bezoek aan Breda kon een feest zijn, door drukke briefwisseling voorbereid. Oranjes correspondentie laat in alle fasen van zijn leven zien dat hij een meester was in de penvoering. Elk gevoel en wist hij te vatten in

het treffende woord. Dat tonen ook zijn brieven aan Anna, tot op de omslag toe. Eenmaal meldt hij, dat hij over vijf of zes dagen thuis zal zijn. Een zesvoudig 'cito!' (met spoed) onder de adressering suggereert de onstuimigheid van zijn verlangen om de vreugden te smaken die de brief al aankondigt. Het is alles licht, speels en vol van charme. Wezenlijk nader kwamen ze elkaar misschien niet. Kort voor haar dood in 1558 zou Anna gezegd hebben dat ze haar man nog niet beter kende dan op de eerste dag. Geheel onverdacht is de bron echter niet, en als de klacht werkelijk uitgesproken is, dan doelt ze slechts op een zekere oppervlakkigheid in de relatie, niet op disharmonie. Oranje verstond de kunst met mensen om te gaan. Ook zijn vijanden zagen daarin zijn grote kracht, dat hij telkens weer ieder voor zich wist te winnen. Zijn eerste huwelijk is op die regel geen uitzondering geweest.

Louter zonnenschijn was het niet. Willem stond in dienst van keizer Karel v, die overal vijanden te bevechten had, vooral de Franse naburen. Een jaar na de bruiloft brak dan ook voor de zoveelste maal een oorlog met Frankrijk uit. Oranje moest er natuurlijk bij zijn, en op een verantwoordelijke post. Hoge geboorte, zo meende men toen, maakte de edelman geschikt om te bevelen. Voornaam afkomst dwong immers respect af en schonk een natuurlijk overwicht aan dragers van grote namen.

Oranje heeft die algemene overtuiging stellig gedeeld. Als hij later een leger bijeenbracht, nam hij gewoonlijk zelf het commando op zich. Hij hield zichzelf dus voor een goed generaal, de beste die hij kon krijgen. De Frans-Habsburgse oorlog, die in 1552 begon, is zijn eerste praktische leerschool geweest. Hij was negentien jaar oud en kreeg dadelijk het bevel over een regiment. Drie jaar later was hij al kapitein-generaal van het gehele leger aan de Maas, dankzij de persoonlijke gunst van Karel v, die hem dit hoge ambt bezorgde, met voorbijgaan van velen die hem in leeftijd en ervaring overtroffen.

Oranje heeft later met enige trots over zijn prestaties in deze oorlog gesproken, maar veel actie heeft hij niet gezien. Bij zijn eerste veldtocht toonde hij zich gretig genoeg. 'De onzen zijn Frankrijk binnengerukt,' schreef hij Anna in juni 1552, 'en hebben tweehonderdvijftig dorpen verbrand. Ik had er graag bij willen zijn.' Zulke bloedorstige taal horen we niet vaak uit zijn mond, en zo is zijn stijl van oorlogvoering ook niet geworden. Het belangrijkste dat hij toen in